

prof. Željko Pleskalt

CRTICE IZ GRANIČARSKE POVIJESTI TOPOLOVAČKOG KRAJA (XVI. – XVIII. stoljeće)

Bjelovarski kraj i cijeli prostor Bilogore i Moslavine bio je u srednjem vijeku gusto naseljen. Osvrnut ćemo se na djelovanje povjesničara Kamila Dočkala koji u svom radu *Srednjovjekovna naselja oko Streze* (današnji Paulin Kloštar) obrađuju preko 120 naselja i utvrda. Povjesničari Josip Buturac, Josip Bosendorfer i Đuro Szabo izučavajući povijest Križevačke županije, kojoj je pripadalo čitavo ovo područje do Požege i Orahovice, obrađuju 76 kaštela i utvrda, 72 grada te veći broj većih i manjih vlastelinstva.

Sva ova istraživanja svjedoče o dinamičnom gospodarskom i kulturnom životu te razvijenom graditeljstvu ovoga kraja u srednjem vijeku.

Svekoliki razvoj ovoga kraja prestaje pod utjecajem velikih europskih političkih promjena koje započinju još polovicom XIV. stoljeća, a kod nas kulminiraju u prvoj polovici XVI. stoljeća.

Pojava Osmanlijskog Carstva, tadašnje svjetske velesile, odredila je europsku, a poglavito hrvatsku povijest za dulje razdoblje. Već krajem XV. stoljeća Turci su iz porobljenog dijela Bosne poduzimali pljačkaške pohode u okolici Križevaca i Bjelovara (Rovišće), a 1532. i 1538. godine opljačkana su i uništena mnoga sela, a porobljeno stanovništvo odvedeno u ropstvo da bi kasnije bilo prodavano u Bosni.

Kako su turski pljačkaški pohodi akinddija (lakih konjanika i pograničnih vlaha) izgledali u stvarnosti piše Tadija Smičiklas: *Kad upadne u neprijateljsku zemlju ta se čeljad razleti kud koji zna i vidi, pale i ubijaju, pljačkaju i sva zla tvore. Vojvoda zapovjedi na mjestu ročišta razapeti mali čador. Tu on čeka s nekoliko izabranih ljudi na dobrim konji. Goniči dovode sa svih strana žensko i muško i drugi plijen. Vojvoda onda otpremi plijen naprijed, a sam sa četom krene kući. Ako je tko zakasnio i ostao među kršćani, za njega se ne brinu. Sam vojvoda ostaje posljednji kao zadnja četa. Kad uredi četu ide polako naprijed. Ako bi goneći neprijatelji stigli, upusti se s njima u boj, a kad vidi da bitke ne može održati daje najprije poklati mlado i staro roblje, onda isto stanu bježati kao vjetar. Ne može im učiniti nitko ništa, van da ih stignu na kakvoj neprohodnoj gori na prijelazu kakve rijeke ili kod kakve močvare. Ovako vojuju neredovite čete turske koje nemaju nakane osvojiti zemlju već samo uništiti što je ljudska ruka uradila. Da zemlju dostatno nahrani i da se dostojno čovjeka sklanja pod svojim krovom.*

Ovakve pljačke nisu bile samo oblik gospodarstva u pograničnim krajevima turskoga carstva, već su imale dalekosežne strateške ciljeve – uništiti gospodarstvo i rastjerati stanovništvo te su tada takvi krajevi vrlo lako padali pod tursku vlast bez odlučujućih velikih bitaka.

Dugogodišnjim četovanjem od 1537. do 1552. godine Turci su opustošili područje Ilove. Zauzimanjem Čazme, Moslavine i Jelengrada 1552. te šireg područja Česme neposredno su ugrozili Zagreb, Križevce i Varaždin, a crtu obrane pomakli prema zapadu do

Vrbovca, Cirkvene, Topolovca i Đurđevca. Godine 1572. Turci ratuju oko Topolovca i Ivanić Kloštra.

Suočen s tom opasnošću Hrvatski je sabor poduzeo obrambene mjere koje su tada bile u njegovoj mogućnosti.

Kako bi učvrstili obranu granice plemstvo i dvor su u drugoj polovici XVI. stoljeća izgradili veći broj manjih drvenih kaštela kao granična utvrđenja za malobrojnije obrambene posade, a među njima Topolovac na slavonskoj granici. Bile su to skromne obrambene utvrde koje su građene u nedostatku novčanih sredstava i vremena pod stalnim prijetnjama turskih napada.

Topolovačka utvrda spominje se u jednom od temeljnih dokumenata značajnih za obranu i revitalizaciju utvrda na hrvatskoj i slavonskoj granici između mora i Drave u drugoj polovici XVI. stoljeća. To je izvješće Ferdinandova povjerenstva o obrambenim mogućnostima graničnih utvrda s kraja 1563. godine. Povjerenstvo počinje rad na terenu inspekcijom senjske utvrde 20. kolovoza 1563. godine da bi rad dovršilo izvješćem o stanju utvrda 7. listopada u Zagrebu. U izvješću je iznijelo svoja zapažanja o građevnom stanju utvrda koje je općenito bilo vrlo loše zbog dugogodišnjeg neodržavanja, broju vojnih posada, stanju dojavnih službi i drugih elemenata bitnih za funkcioniranje cjelokupnog obrambenog sustava hrvatske i slavonske granice.

U izvješću o topolovačkoj utvrdi povjerenstvo navodi sljedeće:

Topolovac je prilično velika, na četiri kuta, od drvene građe podignuta utvrda. Uokolo nje bila je ograda od nabijena drvenog kolja kao čvrst palisadni plot. Na njoj nema dobrog krova pa je prvi zadatak postaviti na njoj novo krovništvo, a tek je onda utvrditi i dalje braniti većom vojnom posadom.

Kako je za suzbijanje Vlaha (pljačkaša na tom području) sve do kalničkih gora potrebno održavati stalnu vezu i nadzor na putovima i preprekama, utvrda je u Topolovcu iz tih razloga od velikog obrambenog značaja. Kada budu otklonjeni njeni građevni nedostaci, a bilo bi je moguće još bolje utvrditi kakvim dodatnim pregradnjama, utvrda će sa svojom vojnom posadom moći udovoljavati obvezama održavanja graničnih straža i održavanja veza sa svim susjednim utverdama toga obrambenog područja.

Broj vojne posade u Topolovcu trebao bi biti kao u sličnim susjednim utverdama: 50 husara i 100 haramija, dakle hrvatski vojnici sa svojim zapovjedničkim osobljem. Ta bi posada morala održavati straže i veze na putovima prema Cirkveni, prema Koprivnici i prema Kalničkim gorama. (Milan Kruhek, Krajiške utvrde hrvatskog kraljevstva).

Kraljevsko je povjerenstvo nakon izvješća o stanju obrambenih utvrda slavonskog graničnog područja dalo osvrt na problem opskrbe vojnih posada u utverdama te naložilo da se manje utvrde, stražarska mjesta kao Topolovac i Sveti Križ, moraju u opskrbi oslanjati na skladišta u većim utverdama kao što su Križevci i Koprivnica, a u dogovoru sa slavonskim plemstvom.

Iz tog razdoblja potječe i prva karta na kojoj je ucrtan Topolovac kao vojna utvrda, a nastala je 1566. godine radom Nicole Angielinija iz vojno-strateških potreba kada je već utemeljen i organiziran kapetanijski sustav slavonske granice.

Organizacija obrane slavonske granice temeljila se od ranije na kapetanijama koje su imale sjedišta u utverdama Ivanić, Križevci, Koprivnica te u zaleđu u Varaždinu i Zagrebu. Križevačka kapetanija zapovijedala je posadama deset okolnih manjih utvrda među kojima je bila i utvrda u Topolovcu. Križevačkoj kapetaniji pripadale su i posade u Vrbovcu, Gradecu, Svetom Petru Čvrstecu, Cirkveni, Svetom Jurju, Glogovnici, Apatovcu, Tremi i Svetom Ivanu Žabnu.

Nakon Sabora održanog početkom 1578. godine u Brucku na Muri, na kojem se raspravljalo o organizaciji i financiranju obrane granice, nadvojvoda Karlo u lipnju 1580. na području Slavonske krajine između Save i Drave šalje posebno povjerenstvo koje je na licu mjesta trebalo utvrditi po kojem se planu grade i obnavljaju slavonske utvrde, organiziraju gradilišta te financijski aspekt tih radova. Po završetku rada povjerenstvo Sabora unutrašnjo-austrijskih pokrajina proučilo je izvješće povjerenstva te odredilo sredstva za obnovu utvrda. Za građevinske radove na križevačkoj utvrdi odobrilo je 200 forinti te još 1 000 forinti za popravak pripadajućih joj manjih utvrda Topolovac, Cirkvena, Sveti Petar i Sveti Križ.

Poslanici su predložili da se između Koprivnice i Topolovca podigne čardak na mjestu gdje je nekoć stajala stara Crkva sv. Dominika (današnji Domankuš) te da se tu postavi 50 haramija koji bi nadzirali put kojim su Vlasi martolozi najčešće prodirali u zaleđe obrambenog sustava.

Obnova fortifikacija slavonskog graničnog obrambenog sustava svoj vrhunac doseže u razdoblju od 1586. do 1588. godine kada su dovršeni svi najznačajniji građevinski objekti između Drave i Save te obnovljene najveće utvrde: Ivanić, Križevci, Koprivnica i Đurđevac te niz manjih utvrda i kaštela.

Povjerenstvo koje je obišlo Slavonsku krajinu od 7 do 27. listopada 1588. godine te pregledalo obavljene radove na obnovi utvrda boravilo je 14. listopada 1588. u Topolovcu i Cirkveni, te su im se tom prilikom navedena mjesta činila vrlo dobro utvrđenim i potpuno osposobljenim za obranu. U njima su bile smještene manje vojne posade, a izgradnju utvrda financirali su štajerski staleži sredstvima izdvojenim za obnovu utvrda Slavonske krajine.

Ovako organiziran vojno-obrambeni sustav potkraj XVI. stoljeća, a koji se temeljio na kapetanijama i oslanjao na veće i manje utvrde, osigurao je vojnu ravnotežu na granicama dvaju carstva tijekom XVII. stoljeća sve do velikog oslobodilačkog rata potkraj stoljeća kojim je vraćen veliki dio povijesnog hrvatskog prostora.

Iako se mirom na Žitvi 1606. godine granica privremeno smirila i turska strana obvezala na zabranu svih pljačkaških upada u Hrvatsku te strogo kažnjavanje prekršitelja i plaćanje štete, prva polovina XVII. stoljeća je i dalje bilo razdoblje kontinuiranog turskog četovanja s druge strane granice. O tome nam govore mnogobrojni izvori, a ograničit ćemo se na one koji govore o četovanju na području križevačke kapetanije.

Podzapovjednik križevački izvješćuje 30. studenog 1622. godine križevačkog kapetana baruna Wechslera o turskim i kršćanskim četovanjima na križevačkoj granici:

- 4. svibnja 1621. godine u Domankušu jedna je osoba sasječena, a dvije odvedene, harambaša nepoznat
- 24. lipnja nepoznati Turci iz Topolovca odvođe šest osoba
- 4. srpnja harambaša Radanović s gradiškim Turcima iz Topolovca odvođi tri djevojke, jednu je odveo u Cernik (sjedište sandžakata nakon izmještanja iz Pakraca), a dvije preprodao u Gradiški
- 9. srpnja Dejan, harambaša iz Virovitice, odvođi dvije osobe iz Rovišća
- 27. srpnja Milija, harambaša (nečitljiv naziv mjesta), odvođi dvije osobe iz Topolovca
- 9. travnja 1622. godine Turci iz Palešnika i Kamengrada iz Topolovca odvođe jednu osobu
- 20. lipnja su iz Treme odvedene dvije osobe
- 16. rujna iz Domankuša odvedena jedna osoba
- 17. rujna iz Rovišća odvedena jedna osoba ...

Ovi pljačkaški pohodi nisu više bili toliko siloviti i rušilački kakvi su bili u XVI. stoljeću prije konsolidacije graničnog obrambenog sustava.

Na karti Martina Stiera iz 1660. godine, na kojoj su prikazana samo utvrđena naselja, Topolovac je označen kao utvrđena stražarnica u već posve formiranom vojno-graničnom sustavu. Interesantno je reći da je na toj karti istom oznakom označen i Bjelovar.

Ratovi krajem XVI. i početkom XVII. stoljeća doveli su do etno-konfesionalnih promjena na prostoru generalata Vlaškom kolonizacijom pojedinih naselja, no Topolovac je u tom procesu kolonizacije zaobiđen što potvrđuju kartografski i drugi povijesni izvori.

Unatoč relativnoj nesigurnosti graničnog područja ono se tijekom XVII. stoljeća počinje demografski obnavljati, a sigurno prije 1667. godine u Topolovcu je obnovljena i župa.

Potpisivanjem mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, kojima je završio veliki oslobodilački rat, te prestankom neposredne turske opasnosti vojna granica je tijekom XVIII. stoljeća dobila novu ulogu. Raznim vojno-upravnim reformama ona postaje sanitarni carinski koridor, a s vremenom centralne austrijske vlasti stvaraju od nje veliku vojarnu iz koje po potrebi uzimaju jeftinu vojsku za ratove na europskim ratištima. Vojna se granica uređuje na novi način ustrojem većih vojno-teritorijalnih obrambenih jedinica – graničarskih pukovnija.

Na području starog Varaždinskog generalata ustrojene su 1746. godine dvije pukovnije – Križevačka i Đurđevačka, a podjelom područja na dva pukovnijska okruga 1749. godine pukovnije su podijeljene na šesnaest satnija (kompanija). Topolovac postaje sjedište satnije u Đurđevačkoj pukovniji, a nadležnost joj se proteže na okolna sela: Gornji Križ, Domankuš, Jakopovac, Povelčić, Ladislav, Hudovljani, Gornju i Donju Veliku, Većeslavec, Trnovec, Srem, Ruškovec, Mučnu, Maslare. Kasnijim preustrojem teritorij pukovnija podijeljen je na dvanaest satnija, a satnija u Topolovcu je ukinuta i njen teritorij podijeljen između Sokolovačke i Kapelske satnije kojoj je pripao Topolovac.

Zemljovidi Đurđevačke pukovnije s pratećim opisima nastali 1780.-tih godina u okviru velikog državnog projekta kartografiranja svih zemalja carstva od Nizozemske do Zemuna u Hrvatskoj, koji je trajao preko stotinu godina, predstavljaju prvorazredne povijesne izvore za izučavanje mikropovijesti naših prostora.

Na karti sekcije br. 6 Đurđevačke pukovnije označen je Topolovac sa svim zaseocima, kojih je tada bilo devet, te s označenim kućama:

- Šoštaričko selo – 6 kuća
- Retsin (Jerešin) – 3 kuće
- Turski brijeg – 9 kuća
- Pednjevo selo – 4 kuće
- Topolovac – središte – 9 kuća
- Brezovac – 6 kuća
- Kosovo selo – 5 kuća
- Slukićevo selo – 3 kuće
- Pasinos – 2 kuće

Na prostoru tadašnjeg Topolovca, prema navedenoj topografskoj karti, bilo je 47 kuća. U središtu se sela nalazilo kapetansko konačište građeno od drva te vojno vježbalište. Prema zemljišnoj knjizi za selo Topolovac i Domankuš, koja je kao i za druga mjesta Đurđevačke pukovnije ustrojena 1808. godine, u Topolovcu je upisano 49 kućnih brojeva, odnosno kućnih zadruga s imenima i prezimenima kućnih starješina. U knjizi je evidentirana i državna zemlja, općinska zemlja, zemlja u vlasništvu vojske (plantaža i vrt), crkvena zemlja, zemlja župnog organiste (orguljaša) i dr.

Popis kućnih zadruga prema kućnim brojevima:

1. Mato Smrček
2. Jozo Bašlin
3. Miško Smrček
4. Mato Škrobot
5. Jakob Kranjec
6. Miško Rajn
7. Jakob Senjan
8. Stjepan Junačko
9. Mato Slukić
10. Đuro Slukić
11. Jakob Sušeni

12. Đuka Rupić
13. Marko Matković
14. Stjepan Gašparec
15. Đuro Matijaković
16. Đuro Mustafa
17. Joso Turčić
18. Marko Turčić
19. Janko Magulec
20. Joso Smrček
21. Ivina Sudaš
22. Marko Lugomerić
23. Mato Ledinski
24. Tomina Blažeković
25. Đuro Šoštarić
26. Joso Šoštarić
27. Stanko Blažeković
28. Martin Blažeković
29. Tomaš Šoštarić
30. Jakob Vojvodić
31. Mato Dijanek
32. Janko Dijanek
33. Miško Kovačević
34. Jakob Kovačević
35. Tomina Kovačević
36. Ivina Šimunović
37. Miško Basilj
38. Luka Smrček
39. Joso Kos
40. Jakob Kos
41. Joso Vinković
42. Jakob Šćirek
43. Jozo Trud

44. Imbro Sabo
45. Marko Sušeni
46. Blaž Vasilj
47. Matija Gabaj

L I T E R A T U R A

Milan Kruhek, Krajiške utvrde hrvatskog kraljevstva, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1995.

Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća – Đurđevačka pukovnija, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2003.

Stjepan Kožul, Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja, Zagreb, 1999.

Mirela Slukan-Altić, Povijesni atlas gradova – I. Svezak, Bjelovar, DABJ i HDA, Zagreb, 2003.

Radoslav Lopašić, Spomenici hrvatske krajine I i II, Zagreb, 1885.

Josip Buturac, Povijest rimokatoličke župe Bjelovar, Požega, 1970.